

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 1, 2013

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 338.24:37.014.54(477):378.112

О. О. Романовський,

доктор педагогічних наук, професор, ректор,

Українсько-американського гуманітарного інституту «Вісконсинський Міжнародний Університет (США) в Україні»

ВПЛИВ ПІДПРИЄМНИЦТВА, ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ОСВІТИ ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

Вивчається роль підприємництва і підприємницької освіти в сучасному суспільстві. Досліджуються: концептуальна та теоретична моделі національного економічного зростання; вплив підприємницької освіти і дослідницьких підприємницьких ВНЗ на національний економічний і соціальний розвиток; роль інноваційних підприємницьких ВНЗ у сучасному суспільстві.

The role of entrepreneurship and entrepreneurial education in modern society are explored. The conceptual and theoretical models of national economic growth are examined; the impact of entrepreneurial education and of the research entrepreneurial universities on national economic and social development is analyzed; the role of innovative entrepreneurial universities in modern society is considered.

Ключові слова: *концептуальна і теоретична моделі національного економічного зростання; економічний і соціальний розвиток країни; університетська (академічна) підприємницька діяльність; інноваційні дослідні підприємницькі ВНЗ.*

Keywords: *conceptual and theoretical models of national economic growth; economic and social development of the country; university (academic) entrepreneurial activity; innovative entrepreneurial research university.*

Вступ. Забезпечення стабільного прискорення *соціально-економічного розвитку країни* є головним завданням для усіх урядів і народів світу. Він **що** відображає тісний зв'язок між рівнем економічного розвитку і вирішенням соціальних проблем країни, а одним із головних чинників, що впливають на його позитивну динаміку, є підприємництво. Усі економічно розвинені країни світу стимулюють і підтримують мале і середнє підприємництво, що сприяє їхньому інноваційному розвитку, підвищенню якості та конкурентоспроможності виробленої продукції (послуг), а також рівня життя населення.

Постановка проблеми. Розвиток і впровадження інноваційного підприємництва для подальшого прискорення економічного зростання української економіки є надзвичайно важливими і актуальними. У Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році» [К.: НІСД, 2012. – 256 с.] підкреслюється *пріоритетність державної політики розвитку підприємства всіх розмірів та організаційно-правових форм і зазначається, що "Сприяння розвитку національного підприємства, в т.ч. малого та середнього, є стрижнем економічних реформ"* [с. 43]. Також наголошується, що "Головне місце в новій моделі вітчизняної економіки в умовах післякризового відновлення має належати *активізації підприємства як інтегрального соціально-економічного процесу, розбудові ефективних підприємницьких стратегій*" [с. 46]. Послання визначає, що: "*Розвиток національного підприємства є особливо актуальним у період пошуку нових економічних моделей і стратегій, що сприятимуть посиленню стійкості та формуванню джерел розвитку національної економічної системи*" [с. 47] і важливими завданнями є:

- "удосконалення інституційного середовища щодо здійснення *інноваційної діяльності в Україні*" [с. 71]",
- "розкриття та реалізація *підприємницького потенціалу нації як основного інституційного ресурсу розвитку ринкової економіки*";
- "*поліпшення бізнес-клімату* є одним із ключів до розкриття підприємницького потенціалу України, досягнення більш високої конкурентоспроможності та підвищення соціальних стандартів" [с. 71-72].

У Посланні також зазначається, що "джерелом зростання продуктивності праці у світі дедалі більше стають *інновації* у широкому сенсі (оптимізація виробничих процесів, інтеграція у виробництво нових технологій, виробів, видів послуг), а адекватне вимогам часу *інноваційне середовище* є можливим лише за умови високого рівня розвитку освітньо-наукової системи. У Посланні також зазначено, що "Перспектива розбудови в Україні *суспільства знань* вимагає глибокого реформування освітньо-виховної сфери, що має здійснюватися на основі розумного поєднання *кращого зарубіжного досвіду* з національними традиціями" [с. 164].

Для реалізації накреслених у Посланні завдань, а також для подальшого підвищення конкурентоспроможності промислово-економічної сфери країни актуальним є вивчення, засвоєння і розумне використання світового досвіду у сфері організації і підтримки підприємництва, організації початкової, середньої і вищої (професійної) підприємницької освіти, практичне навчання підприємництву, поширення академічного (університетського) підприємництва, посилення співпраці університетської (академічної науки) з виробництвом за підтримки офіційних державних органів і широкої громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню концептуальної (теоретичної) моделі національного економічного зростання та впливу підприємницької освіти на підприємницьку активність населення і зростанню ВВП країн, запропонованої проектом «Глобальний підприємницький монітор» (Global Entrepreneurship Monitor, або GEM), присвячено роботи [1-2; 7-8; 14-16]. Дослідження щодо конкурентоспроможності національних економік і етапи економічного розвитку країн представлено у [27], індекс конкурентоспроможності – у [28]. **Примітка.** *Проект Global Entrepreneurship Monitor (GEM)* являє собою щорічну оцінку підприємницької діяльності, підприємницького прагнення і відношення людей до підприємництва в різних країнах. В даний час GEM є найбільшим дослідженням підприємницької динаміки в світі (див.: www.gemconsortium.org).

Розвиткові університетського (академічного) підприємництва та особливостям діяльності підприємницьких ВНЗ присвячено ряд наукових праць і методичних розробок [6; 10-11; 12-13; 18; 21; 25]. Результати інноваційної діяльності провідних ВНЗ США висвітлено в публікаціях [3-5]. В аналітичних матеріалах [4] і роботі [5] розглянуто практику державної підтримки та організації інноваційної патентно-ліцензійної діяльності та трансферу технологій в США. Роботи [9; 17; 19-20; 22-23; 24; 26] демонструють вплив американських ВНЗ на місцевий (регіональний) і національний розвиток економіки. В роботах [5-6] аналізуються результати підприємницької діяльності Кембриджського підприємства при британському Кембриджському університеті, а в [21-26] – розглядаються результати підприємницької діяльності Массачусетського технологічного інституту. Про необхідність і важливість підприємницької освіти для розвитку підприємства і національного економічного зростання йдеться у доповідях Всесвітнього економічного форуму [29-30].

Завданнями роботи є: вивчення впливу підприємництва та підприємницької освіти на соціально-економічний розвиток країн, а також на конкурентоспроможність національних економік; вплив на ці процеси підприємницьких ВНЗ. У роботі досліджуються:

- запропоновані у звітах проекту Global Entrepreneurship Monitor (GEM) концептуальна та теоретична моделі національного економічного зростання;
- вплив підприємницької освіти і дослідницьких підприємницьких ВНЗ на національний економічний і соціальний розвиток країн, а також на конкурентоспроможність національних економік.

Методологія дослідження. Процес аналізу концептуальної і теоретичної моделей національного економічного зростання країни та конкурентоспроможності національної економіки базується на системному принципі з використанням структурно-функціонального, системно-діяльнісного та системно-генетичного підходів. В ході емпіричного і теоретичного дослідження особливостей і університетського (академічного) підприємництва використовувалися методи абстрагування, аналізу і синтезу, індукції, дедукції, моделювання, аксіоматичний, статистичний, а також системно-структурні та теоретико-інформаційні методи досліджень.

Виклад основного матеріалу. Ряд досліджень, також як і Глобальна доповідь GEM 2004 року, показали існування систематичної зв'язку між ВВП на душу населення країни, її економічним зростанням, а також рівнем і типом підприємницької діяльності в ній [1-2; 7; 14-15]. Розглянемо далі концептуальну модель національного економічного зростання (рис. 1), запропоновану у звітах проекту Global Entrepreneurship Monitor [1; 14-15].

У моделі GEM фактори зовнішнього середовища розділені на дві групи. Перша група чинників – це загальноекономічні умови, такі як: відкритість ринків; державна політика в галузі створення і регулювання діяльності компаній; стан фінансових ринків, ринку праці, розвитку інститутів. Ці фактори в сукупності впливають на діяльність вже існуючих великих компаній і підприємств малого і середнього бізнесу. Для аналізу даної групи факторів використовується національна економічна демографічна статистика, а також інша вторинна інформація про стан зовнішнього середовища.

До другої групи належать фактори розвитку підприємництва, що впливають на можливість створення компанії і розвитку підприємницьких здібностей і навичок, а також такі, що мотивують створення підприємницьких фірм. У відповідності з методикою проекту виділяють 10 умов розвитку підприємництва. У сукупності ці фактори впливають на мотивацію і здібності підприємця залучати ресурси, створювати цінності, впливаючи тим самим, на економічне зростання і рівень зайнятості в економіці.

До підприємницьких рамок умов – структурних умов підприємництва відносяться [1; 14]:

- **Фінансова підтримка.** Доступність фінансових ресурсів і підтримка, включаючи гранти і субсидії новим фірмам і тим, що розвиваються. Також досліджується доступність і якість фінансової підтримки – власний, початковий і позиковий капітал; розуміння підприємництва фінансовим співтовариством (наприклад, знання та навички для оцінки можливостей для підприємництва, оцінки бізнес-планів і потреб малого бізнесу в капіталі, готовність до роботи з підприємцями і ставлення до ризиків).

- **Політика держави.** Регіональна і федеральна державна політика та її практичне застосування щодо загального оподаткування і податків з бізнесу, державного регулювання і управління. Їх залежність або незалежність від розмірів компаній, а також від того, наскільки вищезгадані заходи економічної політики підтримують або перешкоджають новим фірмам і тим, що розвиваються.

- **Державні програми.** Наявність програм безпосередньої підтримки нових фірм і тих, що розвиваються, на всіх рівнях – національному, регіональному і муніципальному. В рамках даного параметру також досліджуються доступність і якість державних програм; наявність і якість людських ресурсів в державних структурах і їх здатність до управління конкретними програмами; ефективність служб.

- **Освіта та професійна підготовка.** Існуюча система підготовки та навчання створення та управління малим, новим або зростаючим бізнесом включена в загальну систему освіти та професійної підготовки на всіх рівнях.

- **Впровадження науково-технічних розробок.** Рівень розвитку наукових досліджень і розробок, що ведуть до створення в країні нових можливостей для бізнесу, а також доступність науково-технічних розробок для нових і малих фірм і фірм, що розвиваються.

- **Комерційна та юридична інфраструктура.** Рівень розвитку комерційних, облікових та юридичних служб і організацій, які надають підтримку новому, малому і зростаючому бізнесу.

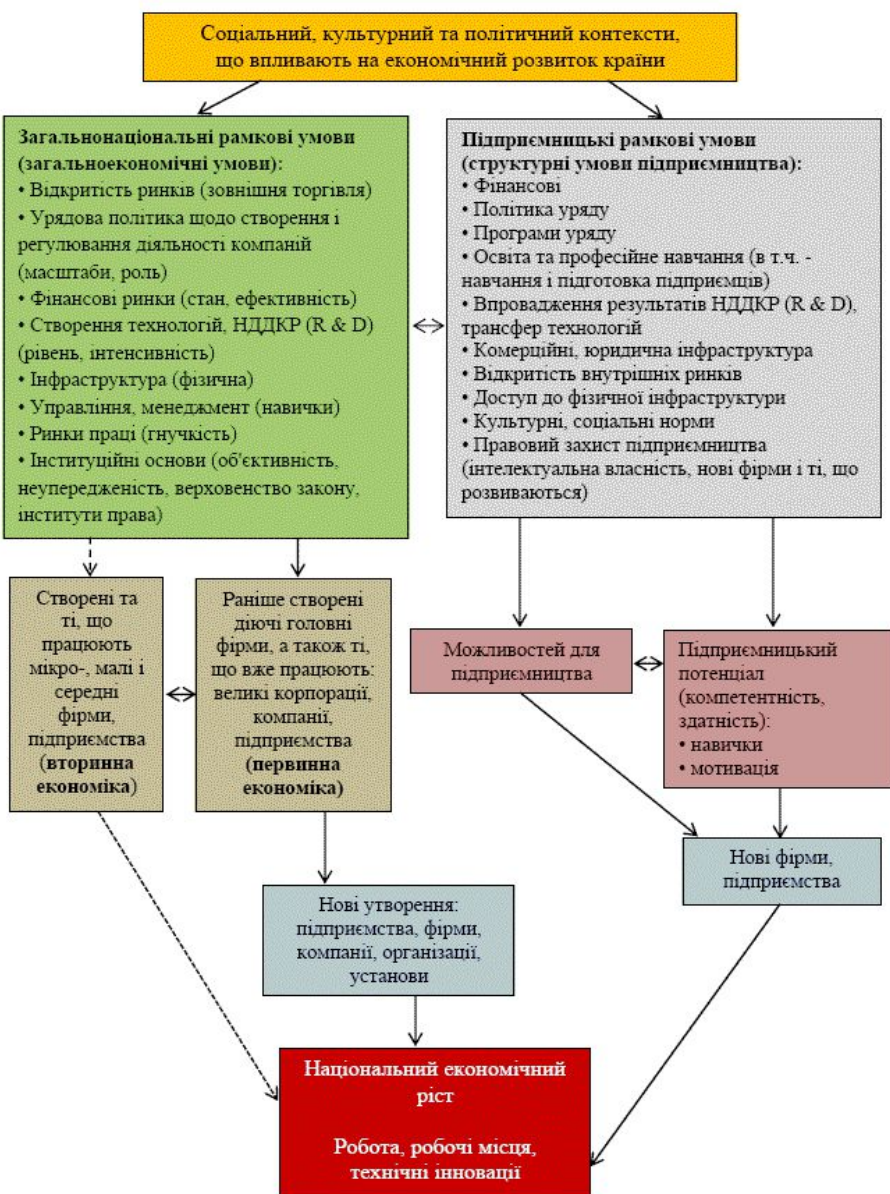

Рис. 1. Концептуальна модель національного економічного росту (за GEM, 2004)

- **Відкритість ринку (мінімізація бар'єрів для входження на ринок).** Стабільність торгових взаємовідносин і можливість для нових і зростаючих фірм вільно конкурувати з існуючими постачальниками, субпідрядниками і консультантами і займати їхнє місце. Виділяються дві складові в оцінці даної структурної

умови:

- відкритість ринку;
- ступінь змін ринку.

• **Доступ до фізичної інфраструктури.** Доступність і якість фізичних ресурсів, включаючи: засоби зв'язку – телефон, пошту, Інтернет; основні комунальні послуги; транспорт (дороги, повітряні/морські перевезення); землю, офісні приміщення, місця для паркування, оренду плати; доступність і якість сировини та природних ресурсів, які можуть бути перевагою для потенційного зростання і розвитку підприємництва.

• **Культурні та соціальні норми.** Існуючі соціально-культурні норми, що підтримують дії індивідуумів, які призводять до виникнення нових способів ведення ділової та економічної діяльності, а також загальне ставлення до підприємництва і підприємців.

• **Захист прав інтелектуальної власності.** Рівень правового захисту нових і зростаючих фірм. Можливості для підприємства також мають вирішальне значення для організації та ведення в країні підприємницької діяльності. До основних принципових можливостей здійснення підприємницької діяльності в межах чинного законодавства, можуть бути віднесені можливості з:

- самостійного вільного вибору виду діяльності (на добровільних засадах), залучення і використання в підприємницькій діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійного формування програми діяльності, вибору постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін;
- вільного найму працівників, залучення і використання трудових ресурсів;
- залучення та використання матеріально-технічних, фінансових, природних та інших ресурсів (використання яких не заборонено або не обмежено чинним законодавством);

- вільного розпорядження прибутком, що залишається після внесення встановлених чинним законодавством обов'язкових платежів;
- самостійного здійснення зовнішньоекономічної діяльності, міжнародної кооперації, торгівлі на внутрішніх і зовнішніх (іноземних) ринках.

Для успішної реалізації можливостей здійснення підприємництва необхідно виконання таких основних умов, як:

- реальний плюралізм форм власності;
- реально діюча науково сформована правова база;
- стабільна політична ситуація в країні;
- зважена (сприятлива) економічна політика держави щодо відношення до підприємництва;
- сприятлива громадська думка (позитивна громадська думка щодо підприємницької діяльності та самих підприємств);
- належний рівень підприємницької культури (етика ділових відносин, духовні цінності суспільства в цій сфері та ін.).

Традиційні міжнародні та національні аналізи економічного зростання, як правило, зосереджуються на великих корпораціях і нехтують інноваціями і конкуренцією – серйозним внеском невеликих стартапів у загальну економіку. На відміну від більшості досліджень, розглянута концептуальна модель GEM застосує комплексний підхід з урахуванням економічного внеску всіх підприємств в країні. Зокрема, GEM розглядає зростання національної економіки як результат двох паралельних напрямів (гілок) взаємопов'язаної діяльності. А саме:

- Діяльності, пов'язаної з існуючими (вже створеними) компаніями, підприємствами і фірмами (ліва частина рис. 1).
- Діяльності, що безпосередньо стосується процесу підприємництва (права частина рис. 1).

Для великих корпорацій здатність впливати на зростання національної економіки залежить від загальних умов бізнесу (іменованих на рис. 1 загальнонаціональними рамковими умовами або загальноекономічними умовами), специфічними для кожної країни. Ці корпорації впливають на економічне зростання в основному за рахунок конструювання (створення, будівництва) нових організацій, які, у свою чергу, створюють можливості для працевлаштування. Крім того, в процесі заміни старих підприємств (наприклад, старого заводу, фабрики, виробництва) на нові застосовуються інноваційні технології, в результаті чого підвищується продуктивність праці. При цьому нові утворення, які позитивно впливають на національну економіку, можуть бути побудованими вітчизняними фірмами або багатонаціональними підприємствами (див. ліву частину рис.1).

Для потенційних підприємців ухвалення рішення про початок (відкриття, заснування) бізнесу залежить від додаткових характеристик в рамках існуючого бізнес-середовища. Вони називаються підприємницькими рамковими умовами (структурними умовами підприємництва) або рамковими обмеженнями (див. рис. 1). Ці умови визначають дієздатність країни захоувати стартапи і, в поєднанні з навичками і мотивацією тих, хто хоче йти у власний бізнес (відкрити власну справу і працювати на себе), впливати на підприємницький процес. При вдалому поєднанні ці умови можуть призвести до розгалуження бізнесу, що, в свою чергу, збільшить (посилить, підвищить) інновації та конкуренцію на ринках. Кінцевим результатом є позитивний вплив на зростання національної економіки. Ці динаміки, зображені в правій і нижній частинах рис. 1, знаходяться в центрі уваги і є серцевиною (основою) проекту GEM.

Розглядаючи взаємодоповнюючий характер механізму між різними групами фірм, GEM пов'язує економічне зростання країни з взаємодією існуючих (раніше створених і вже функціонуючих) і нових фірм. Це дозволяє більш ясно і чітко розуміти, чому підприємництво є життєво важливим видом діяльності для всієї економіки. Відносини між підприємством, корпораціями та економічним зростанням є комплексними і представлена на рис. 1 модель GEM в спрощеному вигляді ілюструє взаємодію цих трьох чинників. Застосування цієї моделі до національних економік призводить до важливих висновків. Так, рис. 1 показує, що економічне здоров'я нації залежить від успішної підприємницької діяльності в поєднанні з силою (впливом) раніше створених і функціонуючих корпорацій. Також GEM виявив той факт, що корисне значення цього механізму, яке розраховується як ВВП на душу населення, залежить (змінюється, варіюється) від національного доходу.

Дослідження GEM також показують, що при низькому рівні національного доходу підприємницький сектор дає робочі місця і можливості для створення ринків. Якщо дохід на душу населення зростає, поява нових технологій і економія за рахунок масштабу дозволяє вже існуючим більш великим і солідним фірмам задовольняти зростаючий попит на ринках, що розвиваються і збільшувати відповідну роль великого бізнесу в економіці. У той же час, кількість підприємств-початківців (стартапів) зменшується, так як все більше людей знаходить стабільну роботу і можливості працевлаштування.

Нарешті, як показує досвід, в результаті подальшого збільшення доходів роль підприємницького сектору знову зростає, оскільки все більша кількість людей має необхідні ресурси для створення власного бізнесу (власної справи) і працювати на себе в економічному середовищі (в економічному оточенні), що дозволяє максимально використовувати підприємницькі можливості. У країнах з високим рівнем доходу – за рахунок зниження витрат і прискорення розвитку технологій – підприємницькі фірми знаходять і задовольняють новознайдену конкурентною перевагою. Таким чином, підприємці в країнах з різним рівнем ВВП на душу населення, як правило, стикаються з різними і неоднаковими проблемами, мають різні і характерні тільки для цих країн можливості та умови для бізнесу. Політика і сприятливі умови для підприємницької діяльності в одній країні (або регіоні) не обов'язково можуть бути ефективними і сприятливими в іншій. Будь-яке серйозне дослідження підприємницької діяльності має враховувати ці відмінності і особливості.

Роль підприємництва в економічному розвитку країни. Деякі фахівці [8; 27-28] визначають конкурентоспроможність країни у відповідності з економічним розвитком, виділяючи три основні етапи (стадії) розвитку економіки:

- **факторно-орієнтований або ресурсно-орієнтований етап** (основні умови-фактори, такі, як дешева робоча сила і необроблені природні ресурси, є домінуючою основою конкурентних переваг і експорту. Факторно-орієнтовані економіки вельми чутливі до світових економічних циклів, цін на товари і коливанням обмінних курсів);
- **етап, орієнтований на ефективність, або ефективнісно-орієнтований етап** (країни досягають переваг від високоефективного виробництва більш просунутих (удосконалених) товарів і послуг. Великі інвестиції в ефективну інфраструктуру, прихильне (дружнє) відношення до бізнесу державної адміністрації, сильні інвестиційні стимули, підвищення кваліфікації (професійних навичок) і поліпшення доступу до інвестиційного капіталу (створення сприятливих умов для залучення інвестицій для подальших капіталовкладень) дозволяють досягти значного поліпшення й підвищення в продуктивності (посилених виробництва);

• **інноваційно-орієнтований етап** (здатність виробляти інноваційні продукти і послуги з використанням глобальних передових технологій і новітніх методів (просунутих методик) стає домінуючим джерелом конкурентних переваг. Інноваційно-орієнтована економіка характеризується самобутніми (особливими, відмінними) виробниками та високою часткою послуг в економіці і є досить стійкою до зовнішніх впливів. Відмінною особливістю країн з інноваційно-орієнтованою економікою є виробництво та експорт нових глобальних знань (технологій, методів і методик), необхідних для розвитку інновацій та подальшого соціально-економічного зростання країн).

Також виділяються і два переходи між цими етапами: від першого до другого: $1 \rightarrow 2$ (1/2) і від другого до третього $2 \rightarrow 3$ (2/3).

Країни, що знаходяться на факторно-орієнтованому або ресурсно-орієнтованому етапі економічного розвитку, конкурують за рахунок низької економічної ефективності при виробництві товарів і/або низької доданої вартості продукції. На першому етапі слід відзначити високий рівень несільськогосподарської самостійної підприємницької діяльності (роботи на себе). Індивідуальні підприємці найімовірніше відносяться до найбільш малих (дрібних) виробничих і сервісних фірм.

Також необхідно зазначити, що на факторно-орієнтованому або ресурсно-орієнтованому етапі економічного розвитку країни факторами можуть виступати: використання для експорту або передача в концесію наявних природних сировинних ресурсів; низька технологічність виробництва, низька продуктивність праці і низька вартість робочої сили; низький рівень освіченості населення і низька кваліфікація працівників; значне переважання у виробництві та сервісному обслуговуванні некваліфікованої робочої сили; слабкі інституційні основи (нерозвинені та непрозорі законодавчі та правові інститути); слабка орієнтація на ринкові відносини, демократичні цінності, наявність авторитарних методів керівництва країною і управління економічними процесами і т.п.

Майже всі економіки проходять цей етап. Економіки країни, що знаходяться на цьому етапі розвитку, майже не створюють (або не створюють взагалі) знань для інновацій, а також слабо використовують (або не використовують взагалі) експорт знань. Щоб перейти на другий, орієнтований на ефективність або ефективнісно-орієнтований етап розвитку економіки країни, необхідно збільшити ефективність виробництва і навчання робочої сили, щоб мати можливість адаптуватися в подальшій технологічній фазі розвитку. Щоб успішно конкурувати в цій – другий – стадії, країни повинні мати ефективне розвинуте виробництво і адекватну торговельну практику (продуктивні методи) на крупних ринках, які дозволяють компаніям використовувати економію від масштабу. Промисловість на цьому етапі є товарним виробником або надає основні послуги. Ефективнісно-орієнтований етап економічного розвитку характеризується зменшенням темпів самостійної підприємницької діяльності (роботи на себе).

Є кілька причин того, що підприємницька діяльність має зменшуватися в міру того, як економіка стає все більш розвинутою. Так, якщо припустити, що люди мають різний ступінь обдарованості в галузі управління і в організаторських здібностях, то, якщо економіка стає багатшою, середній розмір фірм повинен збільшитися за рахунок того, чим краще менеджери керують компаніями. Середній розмір фірми є зростаючою функцією багатства економіки, якщо капітал і праця є взаємозамінними. [8. с. 220]. Коли капітал і праця є взаємозамінними, збільшення статутного капіталу збільшує віддачу від роботи і знижує віддачу від управління.

Іншими словами, неосновні (незначні та маргінальні) менеджери розуміють, що вони можуть заробити більше грошей, якщо будуть працювати на когось іншого (будуть найняті кимось іншим). У цій моделі економічного розвитку збільшення акціонерного капіталу (через приватне підприємство, прями іноземні інвестиції або за рахунок державної власності) збільшить повернення для ведення діяльності, пов'язаної з підприємництвом. У цій моделі зв'язок між підприємницькою діяльністю та економічним розвитком буде негативним. Тобто, як тільки економіка стає більш розвинутою, буде зменшуватися кількість людей, які здійснюють підприємницьку діяльність.

Є й інші, більш прості, пояснення того, чому обсяги підприємницької діяльності можуть знижуватися, якщо економіка розвивається. Покращення в інфраструктурі економіки, наприклад, в транспорті, телекомунікаціях і на кредитних ринках найімовірніше збільшить переваги великих фірм над більш дрібними фірмами. Покращення в транспортній і телекомунікаційній сферах здешевлять поширення товарів і послуг на більш великих площах. Передбачається, що економія від масштабу підніметься до точки, коли більш ефективні системи розподілу дають можливість підприємствам працювати з більш великими виробничими одиницями, які, в свою чергу, можуть обслуговувати більш великі ринки [8. с. 220-221].

Інноваційно-орієнтований етап характеризується зростанням підприємницької діяльності. Протягом понад століття спостерігається тенденція до економічної діяльності, яка проявилася практично у всіх промислово розвинених країнах, починаючи від дрібних фірм і закінчуючи великими організаціями.

Природа підприємницької освіти та професійного навчання підприємств. Фізичні особи (індивідууми) можуть отримувати підприємницьку освіту та брати участь у навчанні підприємств та професійній підготовці підприємницьких кадрів у різні періоди їхнього життя, і ця освіта, навчання і професійна підготовка можуть здійснюватися різним способом (приймати різні форми). Наприклад, всі учні початкових класів у Шотландії отримують "Підприємницьку освіту", яка не є конкретною підготовкою до відкриття бізнесу. Вона присвячена тому, що означає бути заповзятливим і налаштованим на підприємство – основним поняттям про підприємство в більш загальному вигляді. У деяких університетах студенти можуть отримати освіту "про підприємницьку діяльність" [16, с. 11].

Ця освіта не призначена для навчання того, як відкрити та вести бізнес. Замість утворення нового підприємства головною метою є контекст академічної освіти, присвяченої підприємству. Деякі студенти отримують знання і вивчають досвід підприємництва, дізнаючись про саме підприємство і про те, як і за яких умов його починати. Для надання як практичної допомоги тим працівникам, які втратили свої робочі місця і стали безробітними, роботодавці або урядові агентства можуть запропонувати навчання з відкриття свого власного бізнесу (справи).

Підприємницьку освіту можна визначати в широкому сенсі як створення загальних знань і навичок "щодо підприємства" або "про цілі підприємства" в цілому. Підприємницьку освіту можна надавати як частину визначних освітніх програм на первинному (початковому шкільному), вторинному (старшому шкільному) або третинному (університетському) рівні навчання в навчальних закладах різного рівня. Навчання підприємства визначається як побудова (створення) знань і навичок для підготовки до початку бізнесу. Таким чином, мета навчання підприємства дуже специфічна, на відміну від мети підприємницької освіти, яке може бути набагато ширше.

На додаток можливостей подальшого навчання підприємству люди можуть отримати освіту "щодо підприємства" або "для підприємницької діяльності" і/або навчання відкриття бізнесу в початковій і середній школі, в коледжі чи університеті.

Ці курси можуть бути або частинною офіційних програм освіти, які ведуть до отримання сертифікатів або ступенів, або – це навчання може включати в себе некредитні курси. Інші програми неформального навчання, що функціонують поза офіційної системи освіти, можуть включати курси, семінари, практичні заняття та інші види навчання, запропоновані місцевими бізнес-організаціями, роботодавцями або державними установами.

Деякі фахівці стверджують, що чим раніше люди залучаються до підприємства, тим більше ймовірно, що вони протягом свого життя стануть підприємцями в тій чи іншій формі [29-30]. Свідчення цьому можна побачити в більшій поширеності підприємницької діяльності серед осіб, чії батьки були приватними підприємцями або запускали (відкривали) власний бізнес. Можна припустити, що діти підприємців розвивають конкретне уявлення, сприйняття і навички підприємства, спостерігаючи за роботою своїх батьків і беручи участь у діяльності сімейного бізнесу [16, с. 11].

Можливо, деякі освітні та навчальні програми можуть замінити це навчання. З цього випливає питання про те, які типи навчання підприємству та підходи до професійної підготовки працюють найкраще. Це може залежати від освітнього контексту, наприклад, від того, чи відбувається навчання в початковій або середній школі, в коледжі чи університеті, або – за позашкільними навчальними програмами. Більшість авторів згодні з тим, що експериментальне навчання, або "навчання дією", є найефективнішим для розвитку підприємницьких навичок і відносин, ніж традиційні методи (такі як лекції або дистанційні курси). Низка досліджень, проведених в інноваційно-орієнтованих країнах – Сінгапурі, Швеції і Великобританії засвідчують, що експериментальний підхід до навчання виявляється кращим підходом для навчання підприємців [16, с. 11].

Чого треба навчати. Опитування підприємців визначили десятьку найбільш бажаних тем для досягнення і управління швидким зростанням. Це, в першу чергу, були бізнес-проблеми, такі як: продаж; зростання фінансів; управління грошовими потоками; проблеми найму і навчання співробітників. Тим не менш, освіта та професійне навчання підприємству, повинні бути набагато ширшими і впливати на ставлення до підприємства, допомагати людям розпізнавати і усвідомлювати підприємницькі можливості й творчо мислити, створити їм можливості для розвитку лідерських навичок і надавати впевненості у своїх силах [16, с. 11]. Таким чином, метою навчання підприємству має бути заохочення творчості, креативності, інновацій та самозайнятості (приватного підприємства). Тому підприємницька освіта та професійне навчання підприємству передбачає щось більше, ніж розвиток конкретних навичок ведення бізнесу. Це може впливати на мотивацію людини прагнути до чогось, що могло б здатися неможливим або занадто ризикованим. Коротше кажучи, підприємницька освіта та професійне навчання підприємству може створити позитивне сприйняття і бажання окремих осіб почати бізнес (див., наприклад: European Commission. 2008. *Entrepreneurship in Higher Education, Especially Within Non-Business Studies: Final Report of the Expert Group*. Belgium: Brussels, 2008. – 68 p., електронний ресурс:

http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/entr_highed_en.pdf).

Де навчати підприємству. Підприємство має по суті міждисциплінарний характер. Оскільки підприємницька освіта, професійне навчання підприємству та підготовка підприємницьких кадрів вимагає навчання численних бізнес-навичок, студенти інших, не підприємницьких і не бізнес-спеціальностей можуть отримати користь і вигоду від цієї підготовки. Тепер багато фахівців почали сумніватися в тому, чи є бізнес-школи найбільш придатним місцем, де можна навчити підприємству. Це пояснюється тим, що найбільш інноваційні ідеї, потенційно багатообіцяючі й такі, що реально можуть бути здійсненими, найчастіше з'являються у галузях технічних і творчих дисциплін [16, с. 11].

Вимоги освіти "до навчання підприємства" ставлять під сумнів корисність традиційної практики освіти (навчання), маючи на увазі зміщення мислення щодо основних напрямків (шляхів) освіти і процедур професійної підготовки [29-30]. Нові педагогічні методи навчання і міждисциплінарний зміст представляють нові можливості (виклики) для педагогів та навчальних закладів. Значна кількість досліджень засвідчує відставання або неготовність шкільної бізнес-освіти та вчителів відповідати вимогам сучасності [16, р. 11-12].

Мультидисциплінарний бізнес-контент та емпіричний підхід вимагають інтегрування в базову підготовку. Сьогодні "підготовка інструкторів (тренерів)" може викликати такі ж великі зусилля, як і розробка навчальних програм.

Творчі (креативні) комп'ютерні додатки можуть залучати та утримувати інтерес деяких людей, впливати на їхнє ставлення до підприємства і їхнє розуміння підприємства.

Хоча потреби і проблеми підприємницької освіти і навчання підприємства численні, є також багато можливостей для впливу на сприйняття і розвиток навичок і амбіцій у діючих і потенційних підприємців.

Зв'язок підприємницької освіти і навчання підприємству з економічним розвитком. Як вже зазначалося, дослідження GEM розподіляють країни на три групи в залежності від рівня їхнього економічного розвитку. Далі, на теоретичній моделі GEM (рис. 2) представлено три набори базових економічних рамок (умов), що впливають на підприємство в країні, а саме – ті, що:

- представляють собою основні вимоги до господарської діяльності;
- підвищують ефективність і є прискорювачами (підсилювачами) ефективності;
- розвивають інновації та підприємство.

Як показує GEM модель, підприємницька освіта та професійна підготовка представлені у вигляді специфічних (конкретних) підприємницьких рамок (основних, базових) умов, що впливають на підприємницькі відношення, діяльність і прагнення (устремління, бажання), і, як наслідок, на економічний розвиток [16, с. 13-14].

В інноваційно-орієнтованих країнах вважалося, що підприємства навчити неможливо. Багато хто й сьогодні ще вважають, що освіта і навчання не є необхідними для початку бізнесу. Наводячи як приклад Білла Гейтса та Стів Джобса, які кинули через кілька років навчання в коледжі і досягли карколомного успіху в бізнесі. Однак, стало очевидним, що ці люди не являють собою типових підприємців, особливо для підприємств, що випускають засновані на знаннях продукти (продукцію) і послуги. Багато урядів у країнах з інноваційно-орієнтованими економіками з того часу вже заявили про свою прихильність навчанню підприємства, ідентифікуючи його в якості ключового пріоритету.

У цих багатих економіках підприємницька освіта вважається відповідним чином створеною, організованою і розвинутою, увагу звернено до оцінки існуючих програм, обмін передовим досвідом, виявлення проблем і вироблення рекомендацій.

Розвиток підприємства, підприємницької освіти і навчання підприємству, а також їхній вплив на економічний стан країн як правило вимірюється за рівнем наступних параметрів:

- Шкільна підприємницька освіта і навчання підприємству.
- Трансфер (впровадження) результатів НДДКР (R & D).
- Закони і положення в сфері підприємства, податки.

- Державні програми підтримки підприємництва.
- Фінансова підтримка підприємництва.
- Внутрішній тягар (навантаження) ринків.
- Політика підтримки підприємництва.
- Позашкільна підприємницька освіта та професійне навчання підприємництва.
- Культурні та соціальні норми.
- Професійна інфраструктура.
- Внутрішня динаміка ринку.
- Фізична інфраструктура.

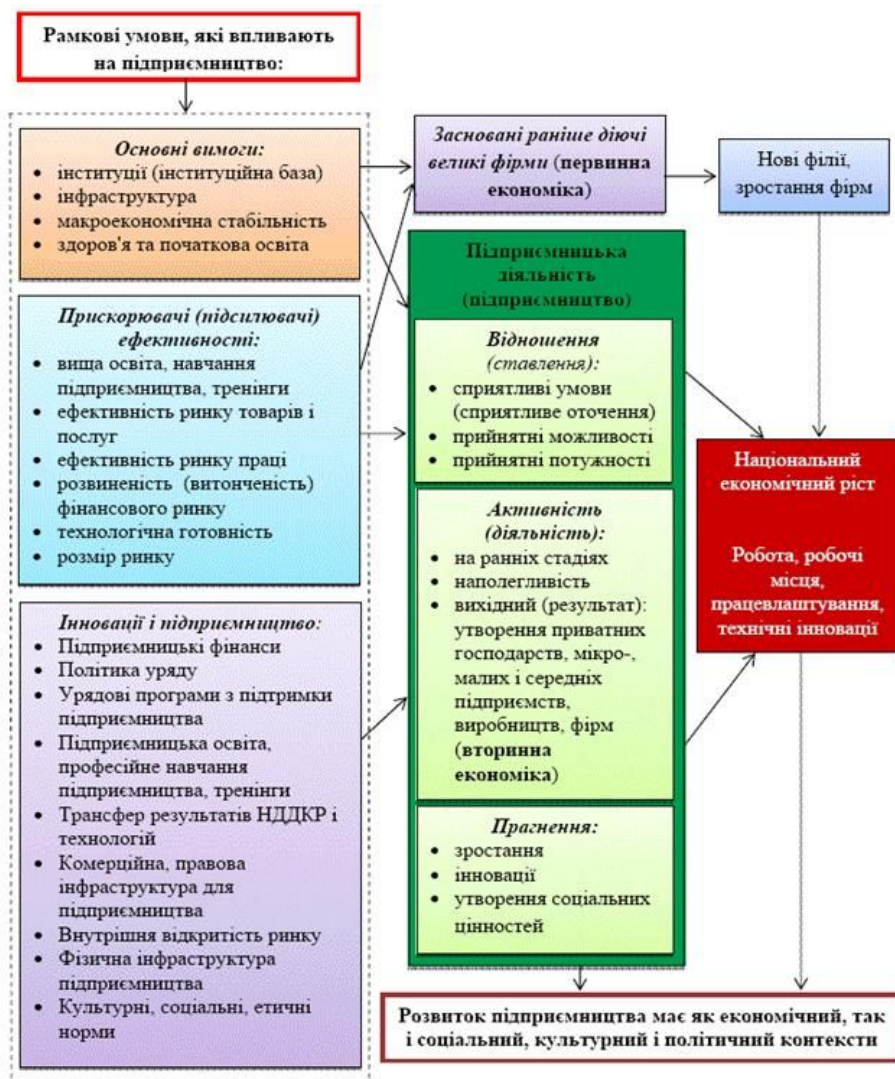

Рис. 2. Модель впливу підприємницької освіти на підприємництво та національний економічний розвиток (за спеціальним звітом GEM у 2010 році [16, р. 14])

Одним з важливих показників рівня економічного розвитку країни є Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index - GCI), який представляє собою глобальне дослідження і супроводжуваний його рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності. GCI розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum). Цю методикою засновано на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній. Вона включає 12 контрольних показників (основоположних визначників або факторів), які визначають національну конкурентоспроможність:

- 1). Якість інститутів.
- 2). Інфраструктура.
- 3). Макроекономічна стабільність.
- 4). Здоров'я і початкова освіта.
- 5). Вища освіта і професійна підготовка.
- 6). Ефективність ринку товарів і послуг.
- 7). Ефективність ринку праці.
- 8). Розвиненість фінансового ринку.
- 9). Рівень технологічного розвитку (технологічна підготовленість).
- 10). Розмір внутрішнього ринку.
- 11). Висока розвиненість бізнесу і конкурентоспроможність компаній.
- 12). Інноваційний потенціал.

Відповідно до Global Competitiveness Report за 2008 рік [28, с. 3-9] показники 1-4 є підставою для віднесення економіки країни до категорії країн з факторно-орієнтованими або ресурсно-орієнтованими економіками, показники 5-10 – до категорії країн з ефективністю-орієнтованими економіками, а показники 11-12 - до країн з інноваційно-орієнтованими економіками.

Для ресурсно-орієнтованих країн акцент зроблений на базові умови, такі як: розвиток інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я і початкова освіта. Ці вимоги підтримують "вимушене" підприємництво, засноване на необхідності ("підприємництво за необхідності"), і слабо забезпечують можливості для розвитку добровільного підприємництва, заснованого на використанні можливостей.

У процесі економічного розвитку і збільшення економії за рахунок зростання масштабу виробництва стають важливими інші умови, які забезпечують надійне функціонування ринку і економічну ефективність (ефективно-орієнтовані економіки). До них відносяться вища освіта та професійна підготовка, ефективність товарного ринку і ринку праці, розвиненість фінансового ринку, технологічна підготовленість.

Для економік, заснованих на інноваціях (інноваційно-орієнтованих економіках), рамкові умови підприємництва стають більш важливими стимулами економічного розвитку, ніж базові умови або умови економічної ефективності. У сукупності зазначені фактори сприяють створенню нових компаній і впливають на підприємницький клімат, впливаючи тим самим на економічне зростання і рівень зайнятості в економіці. [1-2; 7].

Відзначимо, що при реалізації таких загальнонаціональних рамкових умов (загальних економічних умов), як: створення технологій і виконання НДДКР;

управління, менеджмент (наявні навички) і таких *підприємницьких рамкових умов (структурних умов підприємництва)*, як: освіта і професійне навчання (в т. ч. - навчання і підготовка підприємців); впровадження результатів НДДКР, трансфер технологій і правовий захист підприємництва (інтелектуальна власність, нові і розвиваються фірми), а також при створенні умов для реалізації підприємницьких можливостей і розвитку підприємницького потенціалу [1, с. 11; 2, с. 9; 7, с. 11; 14, с. 14; 15, с. 14] роль підприємницьких ВНЗ і, в першу чергу, дослідницьких університетів, переоцінити неможливо. Роль підприємницьких та орієнтованих на академічне підприємництво дослідницьких університетів у здійсненні впливу підприємницької освіти на підприємництво і національний економічний розвиток [16, с. 14] є ще більше значущою. Це стосується не тільки щодо сприяння виконанню основних вимог з організації охорони здоров'я та підготовки вчителів для системи середньої освіти, створення прискорювачів (підсилювачів) ефективності за рахунок організації вищої освіти, навчання і тренінгів, але й щодо впровадження інновацій і практичної реалізації підприємництва за рахунок організації та здійснення підприємницької освіти, професійного навчання підприємств, практичних тренінгів з підприємництва, організації ефективного трансферу результатів НДДКР (R & D) та технологій, активного сприяння створенню культурних, соціальних і етичних норм.

Також важко переоцінити роль підприємницьких дослідницьких університетів в організації та підтримці підприємницької діяльності (підприємництва) у процесі формування сприятливого ставлення до підприємництва, сприятливих підприємницьких відносин (умов) і сприятливих можливостей, підприємницької активності (діяльності) і підприємницького прагнення (устремління).

Досвід інноваційної підприємницької діяльності дослідницьких ВНЗ США, Великобританії та інших економічно розвинених країн свідчить про значну роль університетської науки та академічного підприємства в економічному і соціальному розвитку країн. При цьому університети виступають у ролі прискорювачів соціально-економічних процесів. Впровадження передового зарубіжного (у першу чергу – американського та британського) досвіду університетського підприємництва в Україні за підтримки держави і суспільства може вирішити ряд завдань з економічного та соціального розвитку нашої країни.

Література:

- Верховская О.Р., Дорохина М.В., Катькало В.С. Отчет «Глобальный мониторинг предпринимательства. Россия 2007» [Текст] /О.Р.Верховская, М.В. Дорохина, В.С. Катькало. – СПб.: ВШМ СПб. ГУ. – 50 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gsom.spbu.ru/files/upload/research/gem/GEM_2007.pdf (Дата звернення: 25.12.2012)
- Верховская О.Р., Дорохина М.В. Отчет «Глобальный мониторинг предпринимательства. Россия 2010» [Текст] /О.Р.Верховская, М.В. Дорохина. – СПб.: ВШМ СПб. ГУ. – 54 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gemconsortium.org/docs/download/582> (Дата звернення: 25.12.2012)
- Интеллектуальная собственность как двигатель инноваций [Текст] // Innovations. Инновационный портал Новосибирского государственного университета. 27.11.2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inno.nsu.ru/news/2010-11-27.htm> (Дата звернення: 10.09.2011)
- Информационно-аналитические материалы Государственной Думы Российской Федерации [Текст] / Законодательное обеспечение развития науки, образования, здравоохранения, культуры. Аналитический вестник АВ 2002 г. Выпуск 12. О законотворчестве в области инновационной деятельности. Система трансфера технологий в США. – М.: Аналитическое управление Аппарата Государственной Думы, 2008; Правовое управление, Информационно-аналитическое управление 2000-2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.duma.gov.ru (Дата звернення: 20.09.2011)
- Исследовательские университеты США: механизмы интеграции науки и образования [Текст] / под ред. проф. В.Б.Супяна. – М.: Магистр, 2012. – 399 с.
- Ицкович Г. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии: монография [Текст] / Г.Ицкович; пер. с англ. под ред. А.Ф.Уварова. – Томск: изд-во Том. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2010. – 237 с.
- Национальный отчет «Глобальный мониторинг предпринимательства. Россия 2011» / Ред.- сост.: О. Р. Верховская, М. В. Дорохина. – СПб.: ВШМ СПб. ГУ. – 62 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dSPACE.gsom.spbu.ru/jspui/bitstream/123456789/364/1/gem_28_02_web.pdf (Дата звернення: 25.12.2012)
- Acs, Z.J., Desai, S., Hessels, J. Entrepreneurship, economic development and institutions // Small Business Economics, 2008. – Vol. 31. – Is. 3. – Pp. 219–234
- Agrawal, A., Henderson, R. Putting Patents in Context: Exploring Knowledge Transfer from MIT // Management Science, 2002. – Vol. 48. – Is. 1. – Pp. 44–60
- Cambridge Enterprise commercialising University science. University of Cambridge, U.K. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.enterprise.cam.ac.uk (Дата звернення: 03.05.2011)
- Cambridge Enterprise of University of Cambridge. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.enterprise.cam.ac.uk, enquiries@enterprise.cam.ac.uk (Дата звернення: 01.08.2011)
- Clark, Burton R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. IAU PRESS. ISSUES IN HIGHER EDUCATION / Wagon Lane, Bingley BD16 1WA. – U.K.: Emerald Group Publishing Limited. Howard House, 2008. – 164 p.
- Hackett, Edward J. Science as a Vocation in the 1990s: The Changing Organizational Culture of Science. – Ohio State University Press, U.S.A. // The Journal of Higher Education, 1990. – Vol. 61, No. 3. – Pp.: 241–279
- Global Entrepreneurship Monitor. 2004 Executive Report. / Acs Z.J., Arenius P., Hay M., Minniti M / US: Babson College, Babson Park, MA, US; UK: London Business School, London. – 48 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.](http://www.gemconsortium.org/docs/download/276) (Дата звернення: 15.08.2011)
- Global Entrepreneurship Monitor. 2005 Executive Report. / Minniti M., Bygrave W.D., Autio E./ US: Babson College, Babson Park, MA, US; UK: London Business School, London. – 67 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://web.esbri.se/pdf/gemglobalreport_2005.pdf (Дата звернення: 15.08.2011)
- Global Entrepreneurship Monitor Special Report: A Global Perspective on Entrepreneurship Education and Training / Alicia Coduras Martinez, Jonathan Levie, Donna J. Kelley, Rognvaldur J. Sæmundsson and Thomas Schøtt / GEM, 2010. – 64 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gemconsortium.org/docs/download/276> (Дата звернення: 10.03.2012)
- Entrepreneurial Impact: The Role of MIT // Edward B. Roberts and Charles Eesley / USA: MIT Sloan School of Management & The Kauffman of Entrepreneurship Foundation, February 2009. – 72 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.mit.edu/newsoffice/images/kauffman.pdf> (Дата звернення: 07.05.2012)
- Etzkowitz H. The evolution of the Entrepreneurial University. // International Journal of Technology and Globalization, 2004. – Vol. 1. – No. 1. – Pp. 64-77
- Etzkowitz H., Göktepe-Hultén D. Maybe they can? University technology transfer offices as regional growth engines // Int. J. Technology Transfer and Commercialisation, 2010. – Vol. 9. – No. 1/2, pp. 166-181
- Lester, R.K. Universities, Innovation, and the Competitiveness of Local Economies: A Summary Report from the Local Innovation Systems Project – Phase I. MIT IPC Working Paper IPC-05-010, December 2005 – 33 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [MIT IPC Local Innovation Systems Working Paper 05-005 | IPC Working Paper 05-010](http://web.mit.edu/lis/papers.html) <http://web.mit.edu/lis/papers.html> (Дата звернення: 09.06.2011)
- Marginson, S., Considine, M. The enterprise university: power, governance, and reinvention in Australia. – U.K.: Cambridge University Press, 2000. – 272 p.
- Massachusetts Institute of Technology / From Wikipedia, the free encyclopedia. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Massachusetts_Institute_of_Technology (Дата звернення: 11.10.2012)
- MIT Facts 2012: Financial Data. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.mit.edu/facts/financial.html> (Дата звернення: 11.10.2012)
- New survey measures MIT's economic impact. Firms created by alumni would form world's 11th largest economy. – USA: MIT Sloan School of Management, 2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mitsloan.mit.edu/newsroom/2011-economic_impact_alumni.php (Дата звернення: 05.08.2012)
- Slaughter, S., Rhoades, G. Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State and Higher Education. – U.S.A.: The Johns Hopkins University Press, 2009. – 384 p.
- The Economic Contribution of University / Nonprofit Inventions in the United States: 1996-2010: Measures of Economic Impact of Licensed Inventions Commercialized by Licensees of U.S. Respondents to the AUTM Survey 1996-2010 / Prepared for the Biotechnology Industry Organization by Lori Pressman, David Roessner, Jennifer Bond, Sumiye Okubo, and Mark Planting. – 18 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bio.org/articles/economic-contribution-university-nonprofit-inventions-united-states-1996-2010> (Дата звернення: 12.02.2012)
- The Global Competitiveness Report 2001–2002. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2001 / Ed. Porter, Michael, Jeffrey D. Sachs, Peter K. Cornelius, John W. McArthur, and Klaus Schwab. New York: Oxford University Press, 2002. – 76 p. (Pp. 16–25). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nectec.or.th/pld/indicators/documents/WEF-%20Global%20Competitiveness%20Report%202001.pdf> (Дата звернення: 12.02.2012)
- The Global Competitiveness Report 2008–2009. World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2008 / Ed. Porter, Michael, and Klaus Schwab. Geneva: 2008. – 513 p. (Pp. 7-9) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://members.weforum.org/pdf/GCR08/GCR08.pdf> (Дата звернення: 12.02.2012)
- World Economic Forum. 2009. *Educating the Next Wave of Entrepreneurs: Unlocking Entrepreneurial Capabilities to Meet the Global Challenges of the 21st Century: A Report of the Global Education Initiative.* – Switzerland: World Economic Forum, 2009. – 179 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://members.weforum.org/pdf/GEI/2009/Entrepreneurship_Education_Report.pdf (Дата звернення: 12.02.2012)
- World Economic Forum. 2009. *Educating the Next Wave of Entrepreneurs: Unlocking Entrepreneurial Capabilities to Meet the Global Challenges of the 21st Century: Executive Summary Report on Entrepreneurship Education.* World Economic Forum, Global Education Initiative. – Switzerland: Davos-Klosters, 2009. – 35 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.stanford.edu/class/el40/el40a/handouts/Educ_Next_Wave_Entrepreneurs.pdf (Дата звернення: 12.02.2012).

Стаття надійшла до редакції 04.01.2013р.

ТОВ "ДКС Центр"